KALANOV DOM NA BUKOVICI V SELŠKI DOLINI

Marjan Mušič

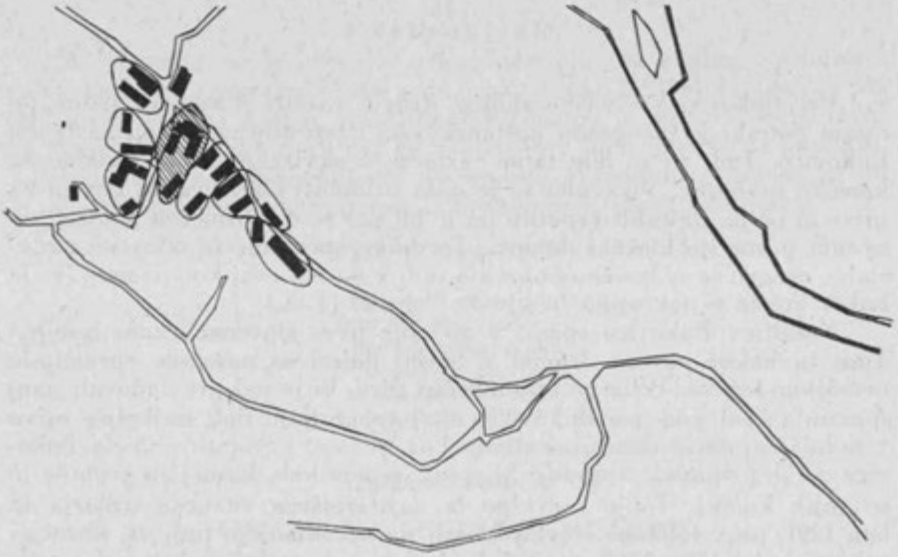
Pri Bukovici se Selška dolina drugič razširi. Prva razširitev po osojni Soteski je omogočila nastanek vasi Praprotnega, druga nastanek Bukovice. Tudi tu so bile talne razmere v okviru možnosti ugodne za kmečko naselitev. V ravnici se je dala pridobiti obdelovalna zemlja za njive in polja, na rahli vzpetini pa je bil kar se da primeren položaj, da se tam postavijo kmečki domovi. Te dobro spoznane in odbrane materialne osnove so se končno pokazale tudi v naselbinski kompoziciji, ki je kakor zrasla s pokrajino in njenimi obrisi. (T. X.)

Naselitev Bukovice spada v obdobje prve slovenske kolonizacije.[1] Tudi tu kakor povsod drugod v Selški dolini so naselitev spremljale nemajhne težave. Treba je bilo izkrčiti gozd, ki je tod prevladoval; nanj spominja krajevno ime Bukovica, nanj spominjajo tudi najboljše njive v dolini, saj se še danes imenujejo Laz in Log. Prvotno je imela Bukovica, ki je pripadala županiji Stirpnik, sedem hub, kasnejših gruntov in sedanjih kmetij. To je razvidno iz najstarejšega znanega urbarja iz leta 1291, prav tolikšno število kmetij pa zaznamujejo tudi vsi kasnejši urbarji iz let 1500, 1560 in 1825, le da izkazuje zadnji urbar poleg sednih gruntov tudi že dvanajst kajž. (Sl. 1 in 2.)

Ob preučitvi vasi je bilo mogoče ugotoviti prvotno vaško jedro; sestavlja ga sedem kmečkih domov, ki so smiselno v strnjenem zaporedju razpostavljeni na ježi ob glavni cesti. Kasnejša razširitev vasi se je usmerila v rahlem odmiku od prvotnega naselbinskega jedra v smeri proti Praprotnemu. Današnja struktura vasi kaže torej na skrajni zahodni strani disciplinirano naselbinsko skupino prvotnih sedmero domov, na skrajni vzhodni strani pa razpršeno razmestitev kajž in domov manjših kmetov; v sredi se je oblikovalo vaško središče s cerkvijo in stavbami javnega pomena (šola, gasilski dom in konzum). V tem je sicer nakazana nekakšna funkcionalna osnova vaškega središča z dobro izbranim položajem, ki pa v organizacijskem in posebno v oblikovnem oziru vendarle ni primerno. Pri vsem tem je staro naselbinsko jedro na srečo ostalo vsaj v poglavitnih potezah neprizadeto. Preobrazbe so ga obvarovali strnjeno razpostavljeni domovi kmetov, ki so ponekod še ohranili nepretrgano povezanost s prvotnimi rodovi; ohranili pa so tudi zaokroženo posest s kmečkim dvorom v ospredju. Zato je bila ta posest

[1] Pavle Blaznik, Kolonizacija Selške doline, Ljubljana, 1928.

vsaj v obsegu kmečkega dvora tudi obvarovana, da je niso parcelirali v stavbne namene. Kasnejši razvoj vasi se je torej po nuji razmer usmeril k omrežju komunikacij zunaj najstarejšega naselbinskega jedra ter k površinam, ki jih je bilo laže dobiti in niso bile tako dragocene za obdelovanje. Razloček med naselbinsko strukturo starega jedra in nove razširitve je redkokje takó prepričljivo viden kakor prav tu na Bukovici. (Sl. 3.)

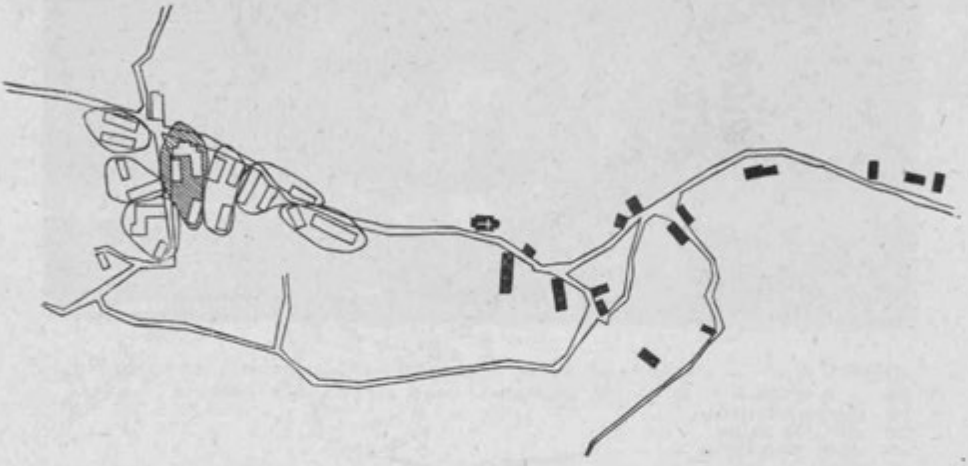
Sl. 1. *Prvotna struktura Bukovice s sedmimi kmečkimi domovi; med njimi je posebej označen Kalanov dom*

Historično gradivo je bilo lokalno; to sta bila kamen in les, kasneje se jima pridružita skril in opeka. V novejših in novih stavbah in pri preureditvah starih zgradb se vedno pogosteje uveljavlja industrijsko gradivo (cement, betonski zidak in strešnik, eternit, opečni votlak, železo idr.). Kakor povsod drugod v Selški dolini se tudi tu vedno bolj opušča skril, zamenjujeta ga opečni in cementni strešnik; prvotno kritje s skodlami je le še osamljen primer.

Žal je tudi Bukovica prav sedaj pod udarom nenačrtne preobrazbe. Kljub materialnim žrtvam ne rešuje nujno potrebne regeneracije smiselno, temveč se izgublja v bolj ali manj nebistvenih posegih, ki niso niti funkcionalno niti gradbenotehnično učinkoviti, so pa katastrofalni v oblikovalnem pogledu. (T. XII/1.)

V starem vaškem jedru je treba prvo mesto dodeliti Kalanovemu domu ali »Pri kalanu«, kakor mu pravijo. (T. X/2.) Predstavlja enega izmed prvotnih domov, v katerih se je prvotno stavbno jedro v preostankih ohranilo do danes. Kljub kasnejšim prezidavam in povečavam

so se ohranili sledovi prvotne razporeditve prostorov, konstrukcij in oblik, ki jim je treba iskati izvir v poznem srednjem veku, temu sledečem obdobju renesanse in zgodnjega baroka, ki je pri nas zaradi specifičnega razvoja še vedno vezano na trdoživo izvenevanje gotskih prostorskih, konstruktivnih in oblikovnih značilnosti.[2] Obstoj kamnitnih okenskih rožancev s posnetimi robovi, značilnih za gotsko oblikovno kulturo, pričajo o prvotni zgradbi ali delu zgradbe, ki je bila zidana z masivnimi konstrukcijami in je nadomestila skromnejši dom prvih naseljencev; ta je bil nedvomno postavljen v preprostem gradivu in grad-

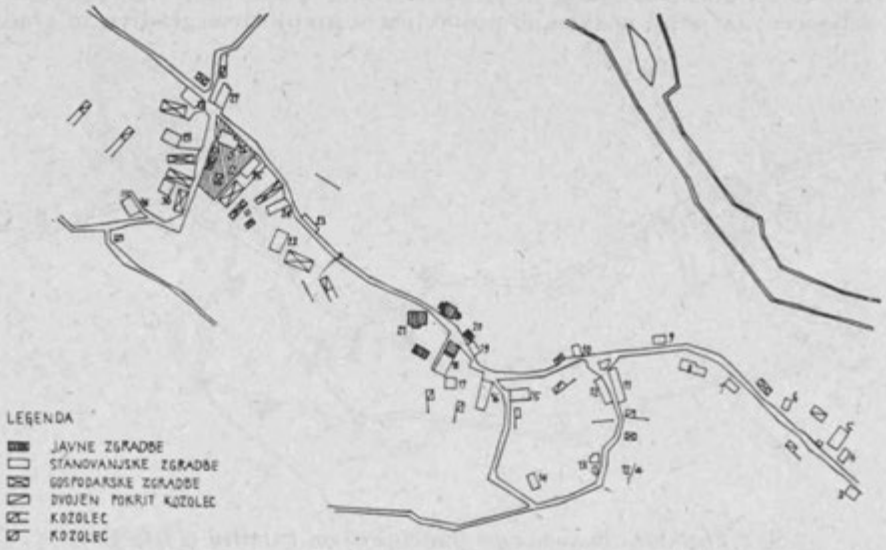
Sl. 2. *Struktura Bukovice po franciscejskem katastru iz leta 1825*

beni tehniki. Prehod k masivnim konstrukcijam sodi v čas, ko so se pojavili stavbni predpisi in se utrdili zaradi pogostih požarov v mestih — v našem primeru v Stari Loki in Škofji Loki — in so odtod pronikali tudi v podložniško podeželje. Po nekih ugotovitvah, ki jim dajejo trdnejšo oporo podobni primeri (npr. v Guncljah, Mavčičah, Drulovki in drugod) spoznamo v bržčas najstarejšem, to je v vzhodnem, nekoliko ožjem delu sedanjega doma prvotno kaščo, ki je bila zatem s postopnimi povečavami v zahodni smeri vključena v sestav zahtevnejšega stanovanjskega poslopja, ne da bi bil ta del zgradbe vse do danes zgubil svojo prvotno vlogo kašče. Da so se prav pri kaščah najprej uveljavile masivne konstrukcije, je več ko razumljivo, saj je bilo treba varno shranjevati dragocene pridelke, ki so bili življenjska osnova in hkrati obvezne dajatve zemljiškemu gospodu. (Sl. 4 in 5.)

Preden se natančneje seznanimo s Kalanovim domom in skušamo prodreti v njegovo postopno rast, se moramo razgledati še po njegovem

[2] Marjan Mušič, Vplivna področja med stilno arhitekturo in slovenskim ljudskim stavbarstvom v srednjem veku, Slovenski etnograf 5, Ljubljana 1952.

neposrednem okolju. Kalanovo domačijo oblikujejo za vsaktero večje kmečko gospodarstvo značilne sestavine: 1. Stanovanjska hiša ali dom v ožjem pomenu. Postavljen je na rob terase vzporedno z glavno cesto. Prvotna cesta je potekala prav na robu ježe po vrhu terena. Da bi bil zmanjšan vzpon, ki nastaja na tem mestu zaradi talnega reliefa, so ga kasneje zaradi živahnega voznega prometa, vsekakor po letu 1825, zamenjali z usekom, višinsko razliko med znižano cesto in zgornjim robom

Sl. 3. *Današnja struktura Bukovice z označbo zgradb po namenu*

terase, na kateri stoji dom, pa so utrdili s kamnitno škarpo; zaradi te cestne korekture je bil prav gotovo odstranjen dvoetažni starejši stavbni del, ki je bil plastično izmaknjen na severni strani in je segal vse do ceste. 2. Osrednje ležeče dvorišče je funkcionalno vezano na obstoječa poslopja, na prometne poti in na obdelovalne površine. 3. Pravokotno na dom stoji na zahodni strani hlev s senikom v podstrešju; kasneje je bila k njegovemu začelju pristavljena lopa (»šupa«), ki se tudi oblikovno, posebno glede strehe, loči od njega. Velikost hleva in njegova skrbna zidava z lepimi dušniki (»mrežami«) kažeta na pretežno živinorejsko gospodarsko osnovo; še danes je v hlevu osem glav živine in dva konja. 4. Domu nasproti omejuje dvorišče samostojno stoječe poslopje s kolarnico in senikom v podstrešju. 5. Za njim je lopa, v nji kuhajo žganje. 6. Nasproti hleva je tik doma svinjak, zraven je stranišče in za njima drvarnica. (Sl. 6).

Tej živahni grupaciji daje okvir sadno drevje, pred vhodom v dom razgrinja svojo široko krošnjo divji kostanj in daje celotni kompoziciji

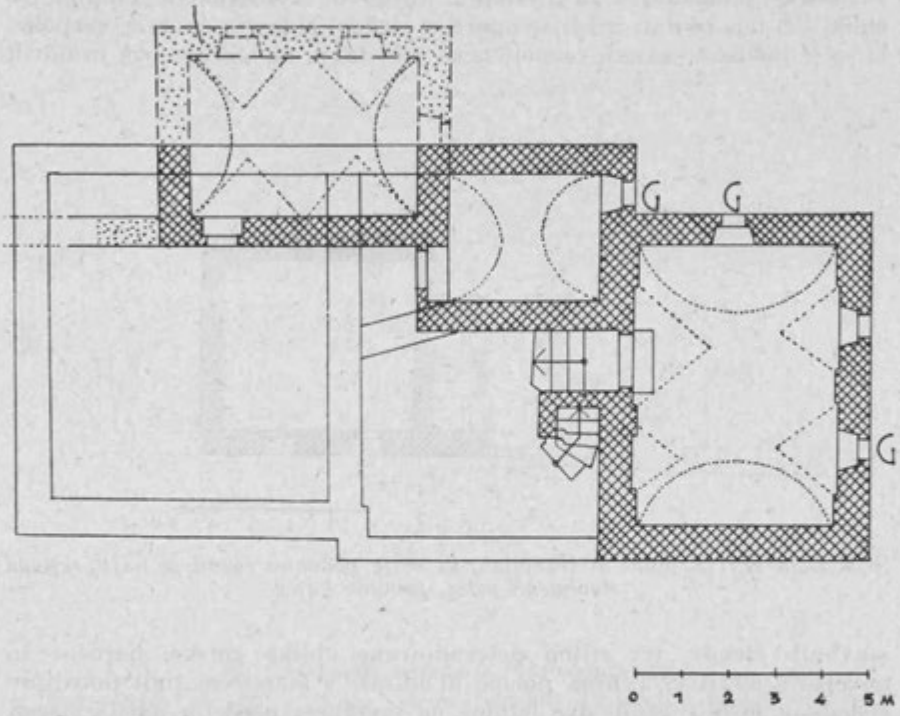

Sl. 1. *Pogled na Bukovico z jugovzhoda. V ospredju je vaško središče, v ozadju prvotno naselbinsko jedro s sedmimi kmečkimi domovi*

Sl. 2. *Pogled na staro vaško jedro; v sredini je Kalanov dom*

videz intimnosti, daje senco in hkrati loči dom od dvorišča in drugih stavb. Prepričljiva je smotrnost, ki jo odkrivamo v razpostavitvi poslopij glede na teren, na medsebojne odnose in na oskrbovalne poti. Prav tako pa razkrivamo v ravni ljudske gradbene tehnike pomanjkljivosti, ki so toliko občutnejše zaradi neugodnih talnih pa tudi podnebnih razmer z obiljem vlage, ki že tako ogroža neodporne konstrukcije. Toda to se

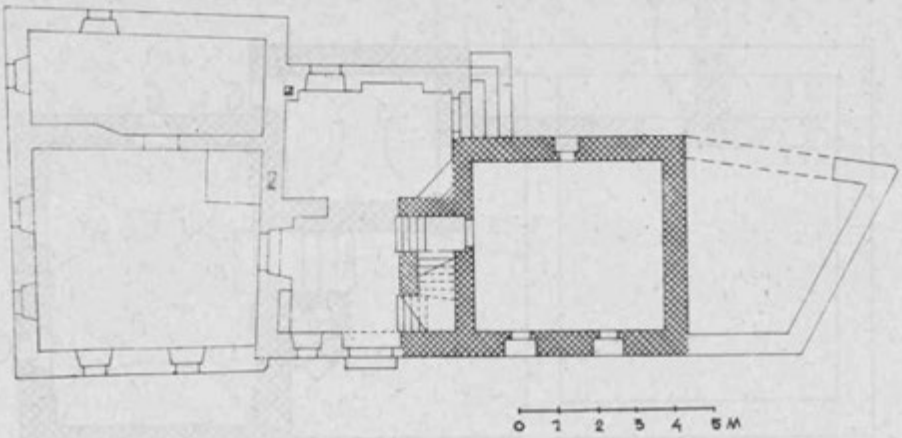

Sl. 4. *Ohranjene in odstranjene konstrukcije najstarejših stavbnih period v sestavu Kalanovega doma. Z »G« so označena gotska okna*

vključuje v kompleksni problem regeneracije naših vasi, ki kljub izredni pomembnosti vendarle ne sodi v ta okvir.

Povrnimo se h Kalanovemu domu! Spoznali smo že, da je sedanji ustroj doma posledica postopne rasti in da je v njegovem skrajnem vzhodnem delu ohranjeno najstarejše, srednjeveško jedro. Na kmetiji še vedno gospodari Kalanov rod, dve sestri in brat. Zanimivo je, da so bili lastniki štirih od prvotnih sedmih gruntov Kalani. Iz gospodarjevega pripovedovanja vemo, da je dom star okrog petsto let, da je bil večkrat predelan in da je imel prvotno sedem oglov. Pri analizi doma in njegovih razvojnih obdobij je bilo treba uporabiti metodo, ki je mogla ob pomanjkanju historičnih virov razvozlati zamotani problem vsaj do

neke meje, čeprav ne vselej prepričljivo. Nekateri sklepi so trdni, nanašajo se na novejša stavbna obdobja od srede XVIII. stoletja dalje, drugi so domnevni in zato tudi v nadrobnostih ne izključujejo drugačne razlage; dokončno se bo mogoče čimbolj približati resničnosti šele tedaj, ko bo omogočeno temeljitejše raziskovalno delo in bo dan vpogled v druge konstrukcije, ki so danes zakrite. Glavni poudarek je bil dodeljen raziskavi stanovanjskega poslopja, njegovih konstrukcij, gradiva in oblik. Pri tem so dali trdnejše oporišče sledovi zidov in obokov, razpoke, ki so se pokazale zaradi raznoličnega posedanja na stiku starih in novih

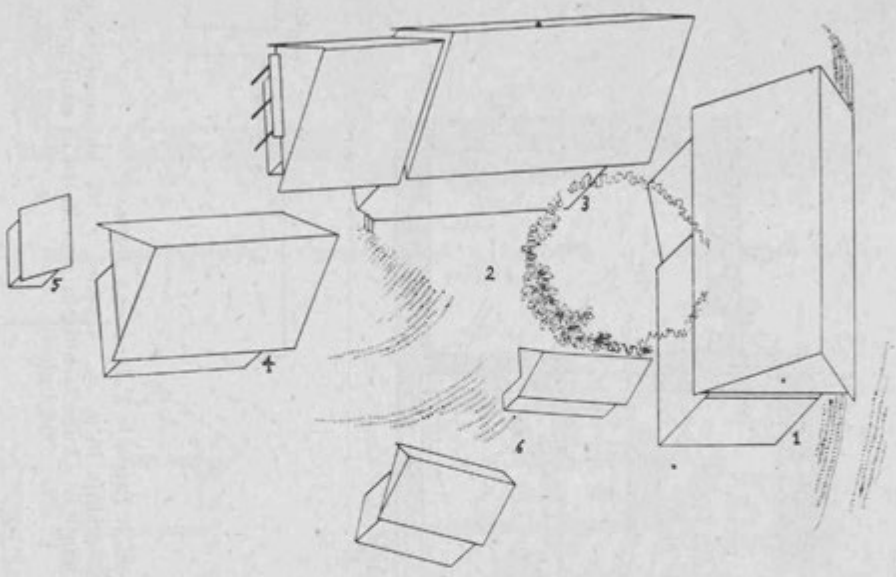

Sl. 5. *Dom »Pri Krvinu« v Guncljah, ki se je podobno razvil iz najstarejšega stavbnega jedra, prvotne kašče*

stavbnih členov, ter stilno determinirane oblike gotske, baročne in novejše usmeritve. Tehtna pomoč in hkrati v marsičem tudi potrditev izsledkov so bili: edini dve letnici, na severnem pročelju najstarejšega stavbnega jedra v višini nadstropnih oken letnica 1750, ki se nanaša na temeljito slikarsko obnovo zunanjščine, in na prečniku v »spodnji hiši« letnica 1772, ko je bila do kraja oblikovana zgradba tudi na skrajni zahodni strani, ter ustroj doma, kakršnega podaja franciscejski kataster iz leta 1825. Vendar velja ta dokumentacija za mlajše obdobje, ki se da že tudi samo po sebi laže razložiti; za starejše obdobje, ki je tudi sicer mnogo bolj nejasno, pa dokumentacija povsem manjka. Razen tega je raziskovanje razvojnih period na področju ljudskega stavbarstva zaradi svojevrstne narave dosti težje in v sklepih tudi dosti bolj izpostavljeno domnevam kakor na področju tako imenovane stilne arhitekture.

Preden preidemo k analizi razvojnih period, se moramo seznaniti s sedanjim ustrojem Kalanovega doma (sl. 7, 8, 9, 10, 11, 12). V današnji zasnovi je Kalanov dom enonadstropna podolgovata zgradba: klet je edinole v obsegu najstarejšega stavbnega jedra na skrajni vzhodni

strani. Tlorisni ustroj doma je značilen za osrednjeslovensko kmečko hišo: na sredi je vhod s prostorno vežo in s kuhinjo v njenem podaljšku. Na levi je »hiša«, ki ji pravijo glede na »zgornjo hišo« v nadstropju »spodnja hiša«, na desni je »kimnata«, ki jo uporabljajo predvsem kot kaščo, a v nji spi ponajveč pozimi ena izmed sestra. Pod »kimnato« ali kaščo je »kevder«. Te dve etaži najstarejšega stavbenega jedra sta dostopni po stopnicah iz veže. Podobna je tudi razporeditev prostorov v nadstropju: nad »spodnjo hišo« je »zgornja hiša«, vanjo je vključena

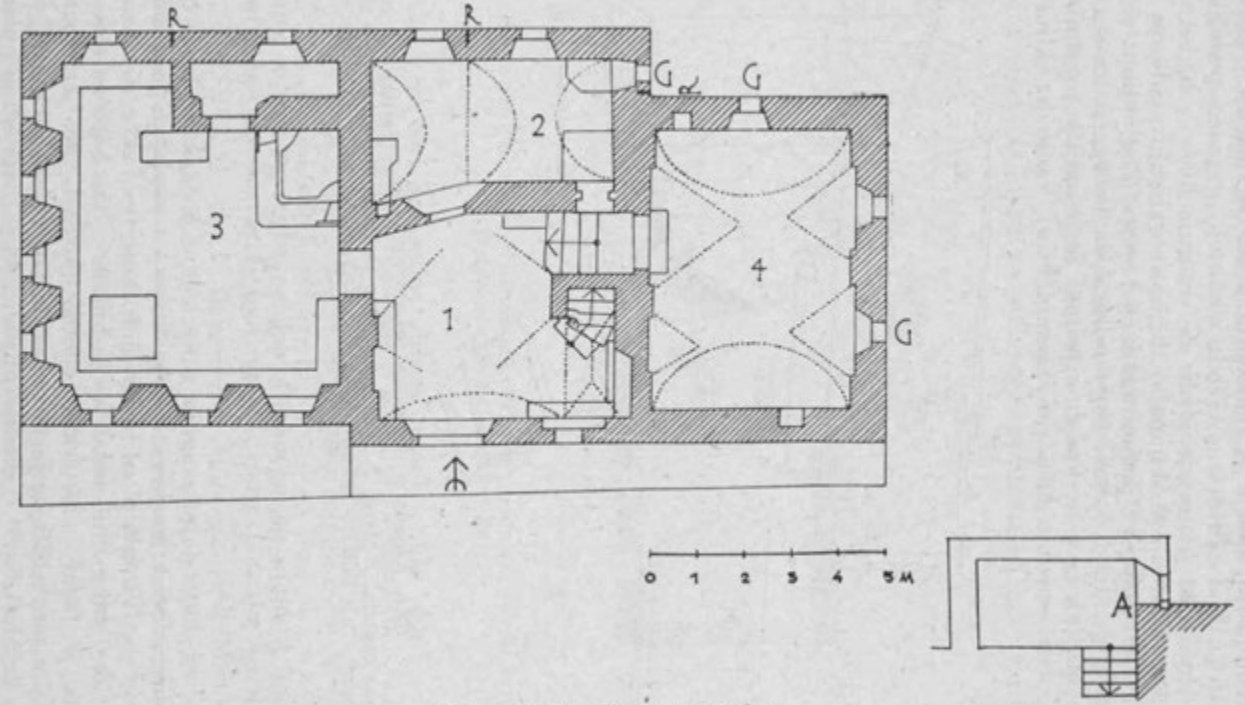

Sl. 6. *Kalanova domačija (aksonometrija).*

1. Stanovanjska stavba; 2. dvor; 3. hlev s senikom in lopo; 4. kolarnica s senikom; 5. lopa, v nji kuhajo žganje; 6. svinjak, stranišče, zadaj drvarnica

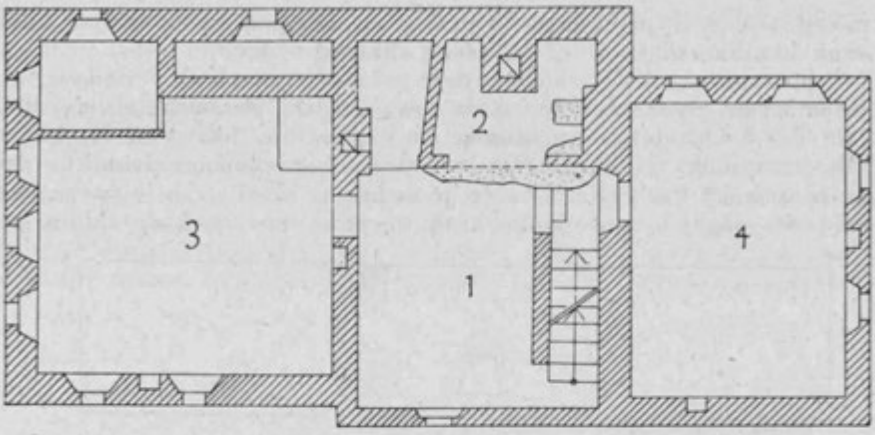
»kamrca«, nad kuhinjo pa je manjši, deloma odprt prostor v obsegu dimnika, pravijo mu »na velbu«. Prostor nad »kimnato« ali kaščo je že v območju podstrešja.

Zunanjščina doma daje komajda videz enotne obravnave, čeprav je poslednje obdobje terezijanskega baroka krepko poseglo vanjo z motiviko značilnih profiliranih oken in kovanih mrež. Vsekakor je bila zunanjščina veliko bolj enotna tedaj, ko je bila še vidna baročna slikana struktura; ta je namreč motivično enotno povezala vse heterogene stavbne člene v smislu slikanega povzemanja baročne arhitekturne členitve v črni in rdeči barvi, zahodno pročelje, ki je tudi edino povsem stilno enotno, pa je bilo dopolnjeno z dekorativno in verjetno tudi figuralno slikano motiviko. Slikarija je večidel še ohranjena, prekrita je z

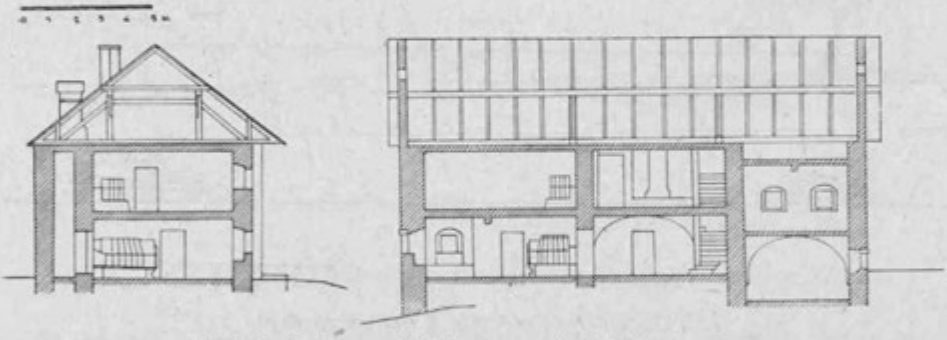

Sl. 7. *Pritličje Kalanovega doma.*

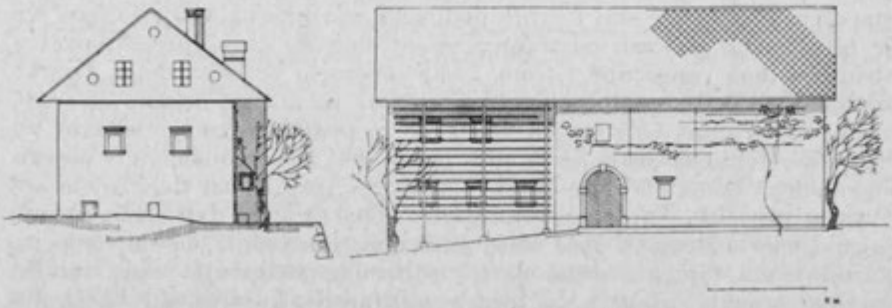
1. Veža; 2. kuhinja; 3. »spodnja hiša«; 4. »kevder«. Z »G« so označena gotska okna, z »R« razpoke. Detajl »A« kaže fasadirani ogel kašče in nanj prislonjeni zid kuhinje

Sl. 8. *Nadstropje Kalanovega doma.*
1. Veža; 2. »na velbu«; 3. »zgornja hiša« s »kamrico«; 4. »kimnata« ali kašča; 5. »na velbu«

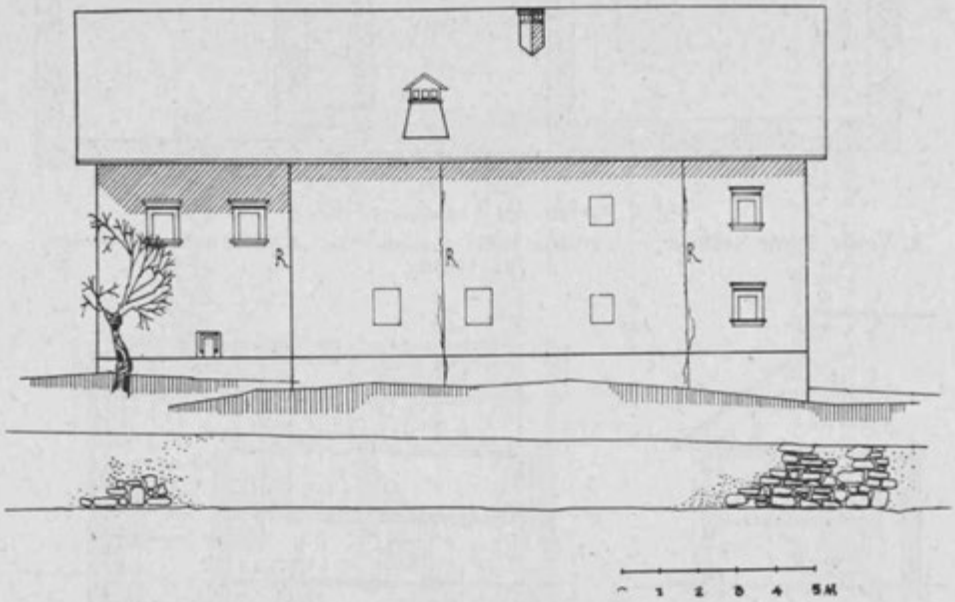
Sl. 9. *Prečni in podolžni prerez skozi Kalanov dom*

Sl. 10. *Vzhodno in južno pročelje Kalanovega doma*

novejšimi beleži, prihaja pa tu in tam na dan pod odstopajočimi mlajšimi slikanimi plastmi. (Sl. 1 do 6 na slikovni prilogi.)

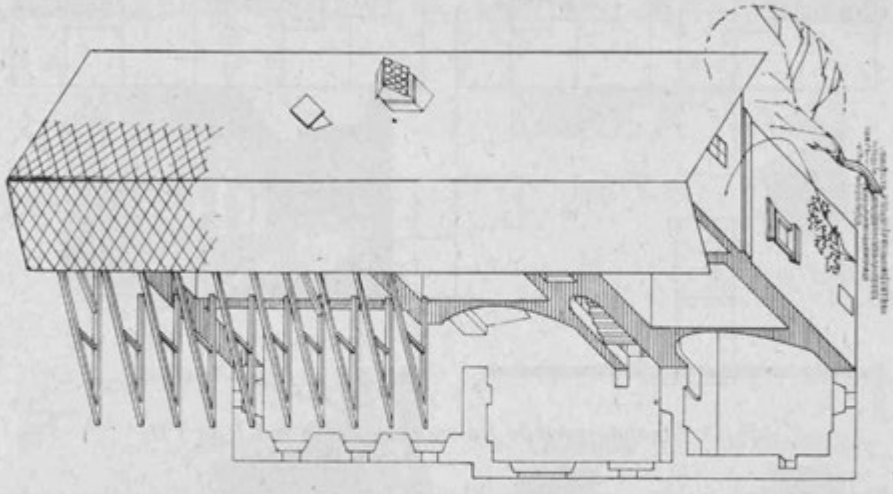
Povsem zanesljivo izhodišče daje pri analizi stavbnih period zasnova Kalanovega doma, kakršno kaže franciscejski kataster iz leta 1825. (Sl. 13/V.) Od današnje zasnove se poprejšnja loči v dveh bistvenih sestavinah: 1. Skrajnemu vzhodnemu stavbnemu členu, ki smo ga že spoznali kot prvotno kaščo, je dodan na južni strani v smeri proti dvorišču stegnjen, pravokoten krak; njegova tonacija kaže zidano po-

Sl. 11. *Severno pročelje Kalanovega doma*

slopje, vendar, kot bomo kasneje videli, to ne izključuje domneve, da je bil ta krak nekoč lesen in je v prvotni zasnovi oblikoval s kaščo stegnjeni dom, ki je stal s svojo podložno osjo pravokotno na cesto. Ko je bil kasneje ta krak odstranjen, se je dom do kraja preoblikoval v stegnjeni dom vzporedno s cesto. 2. Na severnem pročelju doma krepko izstopa kot rizalit stavbni člen, ki se razteza po dolžini nekako do srede »hiše« in kuhinje. Odstranjen je bil, ko so poglobili cesto, vsekakor po letu 1825, dokumentirajo pa ga tudi preostanki zidov in obokov v obsegu stegnjenega doma ter dve krepki vertikalni razpoki na današnjem severnem pročelju. Ta pravokotni stavbni člen je imel dve etaži; vrhnjo je zaključeval banjasti obok s sosvodnicami (lunetami), vmesni strop pa je bil lesen. Njegov nastanek se nedvomno vključuje med starejše stavbne periode, ki so tesno sledile najstarejši, kasnogotski kašči. Po preostankih sodeč je bil obok prav takšen, kakršen je v kašči, tudi raz-

merja tega stavbnega člena se za čudo ujemajo z razmerji prvotne kašče; po belini dobro ohranjenega apnenega beleža lahko sodimo, da je zelo verjetno imel stanovanjsko funkcijo, izključujemo pa možnost, da bi bila v njem kuhinja; ta je bila vsekakor tam, kjer je še danes, le da je bila po obsegu za polovico manjša. Datacija glede na značilnost obokov ni zanesljiva. Po vsem sodeč je videti, da so pri nas uporabljali banjasti obok s polkrožnim prerezom in s sosvodnicami pri manj zahtevnih stavbah od visokega srednjega veka do druge baročne periode, ko se je utrdil neposredni vpliv iz Italije; odtlej se uveljavljajo razne variacije obokov, ki stereotomno niso tako izrazite, vedno bolj pogosten

Sl. 12. *Strukturalna aksonometrija Kalanovega doma*

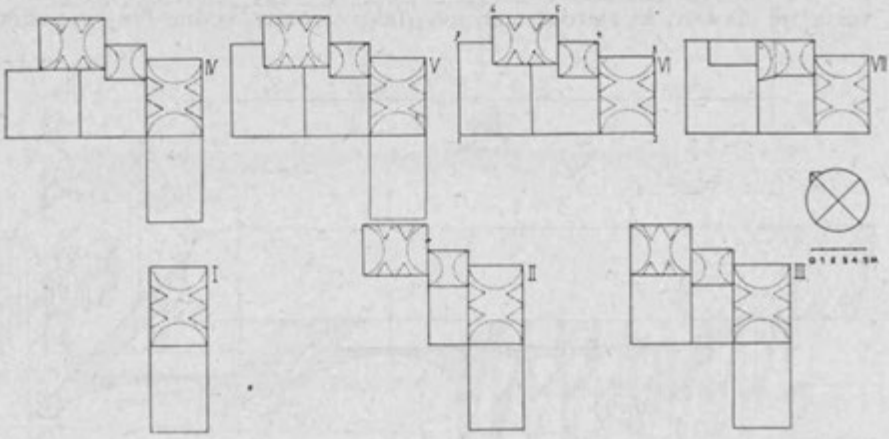
pa postaja v stilni in ljudski arhitekturi lesen tramovni strop. To se je izrazilo tudi v Kalanovem domu, kjer imamo na eni strani lapidarne oboke v kašči, v pravkar opisanem stavbnem členu in v kuhinji, na drugi strani pa neizrazit obočni sistem v veži in lesen tramovni strop v »spodnji hiši«, datiran na prečniku z letom 1772. Stanje, ki ga podaja franciscejski kataster, kaže Kalanov dom v maksimalni razsežnosti z vsemi razvojnimi obdobji, ki imajo svoje izhodišče v poznem srednjem veku, zaključijo pa se v terezijanskem baroku.

V naslednji periodi je bil odstranjen južni dvoriščni krak, zgradba se je izrazito usmerila k cesti. To je tudi tisti dom s sedmimi ogli, ki je še živ v ustnem izročilu. (Sl. 13/VI.)

Zatem je bil odstranjen severni rizalit in je poslopje dobilo prav na tem mestu zelo neizrazito arhitekturno podobo, ki jo lahko vežemo s popotresnim obdobjem (skoraj po letu 1895), ko je bil po pričevanju Kalanovih tudi njihov dom zelo prizadet od potresa in potem temeljito

obnovljen. Zanimivo je, da je še danes v najboljšem konstruktivnem stanju najstarejše srednjeveško jedro, ki smo ga istili s kaščo. (Sl. 13/VII.)

Doslej smo se seznanili s tremi razvojnimi stopnjami, ki so se zvrstile od leta 1772, ko je dobila prostorsko do kraja oblikovana »hiša« lesen strop, do zadnjih posegov ob koncu XIX. stoletja, ko je dobil Kalanov dom današnjo podobo. V te razvojne stopnje se vključuje še razvojna stopnja neposredno pred letom 1772, ki kaže še ne do kraja povečano »hišo« na severozahodnem oglu. Njena severna stena je bila

Sl. 13. *Stavbne periode Kalanovega doma (od I do VII)*

hkrati južna stena stavbnega člena, ki je bil kasneje odstranjen (Sl. 13/IV.)

Preostane še, da se razgledamo po najstarejših razvojnih stopnjah. Predvsem moramo poudariti, da je med mlajšimi razvojnimi stopnjami, ki smo jih doslej že spoznali, in starejšimi večja časovna vrzel. Posamezne razvojne stopnje so si tu in tam tesno sledile, v sredi pa je bil daljši zastoj. Tudi smo doslej stali na trdnih tleh dokumentiranega stanja, odslej pa se moramo ob pomanjkanju dokumentacije zatekati k domnevam, ki smo jih spoznali za najverjetnejše. Za izhodišče ne kaže jemati razvojne stopnje tik pred stanjem, ki ga podaja franciscejski kataster, da bi namreč odtod prodirali k najstarejši stavbni zasnovi; začeti moramo prav z njo in spremljati rast doma vse do najstarejše razvojne stopnje, ki smo jo spoznali že doslej.

Po temeljitem tehtanju smo se odločili za najverjetnejšo domnevo, da je stala prvotna stavba kot stegnjeni dom pravokotno na cesto; njen edini zidani stavbni člen je bila še danes ohranjena kašča. To domnevo potrjujeta oba gruntarska doma na vzhodni strani, ki imata še danes isto zasnovo; isto bi mogli do neke meje trditi tudi za druge gruntarske

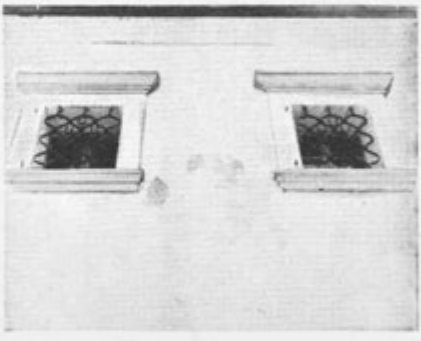

Zgoraj: Sl. 1. *Pogled na severno in zahodno pročelje Kalanovega doma. Na severnem pročelju sta dve razpoki v obsegu nekdanjega rizalita.* — Sl. 2. *Vzhodno in severno pročelje Kalanovega doma*

V sredi: Sl. 3. *Pogled na južno pročelje Kalanovega doma. V sredini je veža s kuhinjo v podaljšku, na levi je »hiša« in na desni kašča. V ozadju je del sosednjega doma, ki stoji kot stegnjeni dom pravokotno na cesto.* Sl. 4. *Slikana letnica 1750 na severnem pročelju kašče; nanaša se na baročno obnovo zunanjščine*

Spodaj: Sl. 5. *Gotsko okno v vzhodnem zidu kuhinje. Ob njem je na stiku s kaščo krepka razpoka, ki kaže, da je bila kuhinja dodana starejši kašči.* — Sl. 6. *Sledovi baročne slikovne površine na zahodnem pročelju Kalanovega doma*

Sl. 1. *Staro in novo. Na levi: del Kalanovega doma, na desni: pravkar »obnovljeni« sosedni dom; baročna okna so bila nadomeščena s trodelnimi ležečimi, vlaga pa kljub temu nezadržno ogroža konstrukcije*

Sl. 2. *Rekonstrukcija Kalanove domačije z značilnostmi srednjeveške naselbinske in arhitekturne kompozicije*

domove na zahodni strani, le da je njihova usmeritev vezana na sekundarne komunikacije in ne na glavno cesto. (Sl. 13/I.)

Kmalu po nastanku te najstarejše znane zasnove je bila h kašči na zahodni strani dozidana kuhinja. Dotlej pretežno v lesu grajeni dom se pričenja spreminjati v zidanega. Tudi kuhinja ima v svojem prvotnem obsegu na vzhodnem zidu prav takšno gotsko oblikovano okno, kakršni sta ohranjeni na kašči. Kljub enaki stilni opredelitvi pa je vendarle med tema dvema stavbnima členoma časovni presledek. Za to govori fasadirani severozahodni ogel kašče v obsegu kuhinje, ki je bila nanj prislonjena (krepka razpoka od vrha do tal!). Vsaj stopnice, ki držijo v kletno etažo kašče, če ne tudi tiste, ki držijo v vrhnjo etažo, so nedvomno prvotne; to potrjuje med drugim tudi konfiguracija sosvodnice na obokanem stropu kašče. Kaj lahko si predstavljamo, opirajoč se na podobne primere, da je bila h kašči na zahodni strani prislonjena lopa. (Sl. 13/II.)

Morda že takrat ali tudi kasneje, vsekakor pa še pred barokizacijo, je bil kuhinji v zahodni smeri dodan stavbni člen, ki je v preostankih še ohranjen in smo se pri njem že ustavili. Da gre v našem primeru za arhitekturo, ki raste, ne more biti nobenega dvoma. Po potrebi so bili dodajani posamezni stavbni členi, ki jih lahko opredelimo kot standardne; pri tem so predvsem odločali funkcionalni in konstruktivni razlogi (osnovni element preobokanega prostora). Torej: kašča, kuhinja, lopa, stanovanje. Stanovanjski prostor je bil doslej nedvomno v lesenem kraku. Funkcionalno preoblikovanje se vključuje v novi stavbni program, ki je zahtevnejši glede življenjskih potreb. Težišče stavbnega razvoja se je preneslo v novo smer, kakor jo je določila glavna cesta.

V naslednji razvojni stopnji je bil po vsej verjetnosti dodan nov stavbni člen k južnemu zidu objekta, ki je bil kasneje odstranjen; oblikovala se je veža in v svojem zametku tudi že sedanja »hiša«. (Sl. 13/III.) S tem pa je tudi pot domnevne rasti že našla stik s kasnejšim stavbnim razvojem, ki smo ga že spoznali in je tudi v svojih izidih znanstveno prepričljiv.

Rekonstrukcija, ki je osnovana na prejšnjih analizah (T. XII/2) kaže Kalanov dom pred barokizacijo z vsemi značilnostmi srednjeveške arhitekturne kompozicije. Ta je vidna v tistih pokrajinskih delih, ki so bili kakorkoli že izpostavljeni vplivom stilne arhitekture (v soseski srednjeveških mest in trgov, samostanov in gradov, prav posebej pa na koloniziranih področjih). Lice kulturne pokrajine je bilo bistveno drugačno kot danes, v marsičem tudi drugačno, kot je bilo po vsesplošni barokizaciji, ki je postopoma tipala v poslednjo vas in pustila neprizadete le tiste objekte elementarnega stavbarstva, ki so bili odmaknjeni od vplivnih tokov, ali so imeli izraziti gospodarski poudarek, ali pa so bili domovi najrevnejše kmečke srenje. Baročno, posebej njegovo zadnje, terezijansko obdobje je ustvarilo značilni nadstropni, razloženi dom z enakomernim ritmom oken, s poudarjenim vhodom na sredi in s prevladujočim motivom horizontale. Srednjeveški kmečki dvor, ki živi še

vse XVI. in deloma v XVII. stoletje, je kompozicijsko zasnovan na adiciji samostojnih stavbnih členov ter daje videz ritmizirane strukture, dominantni poudarek pa dajejo stolpom podobni organizmi, ki imajo vsak zase določen namen (kašča, stanovanje), medtem ko je vse drugo pritlično in kompozicijsko podrejeno tem dominantam. Seveda se je srednjeveška kompozicijska zasnova uveljavila le pri kmečkih dvorih, povsod drugod so se vraščali v ljudsko stavbarstvo le oblikovni motivi, prvotna zasnova pa je ostala neprizadeta.

Da je sodelovala pri zasnovi kmečkega dvora tudi skrb za varnost, je več ko gotovo, saj je bilo v tem času veliko presenečenj in strahovanja. Sama po sebi se ponuja analogija s »kulo«, z utrjenim domom na Balkanu, kjer so še dosti težje razmere povzročale podobne rešitve.

Selški dolini so dajale v poznem srednjem veku in še tudi mnogo kasneje prepričljiv poudarek medsebojno uravnovešene naravne, arhitekturne in naselbinske dominante. Tam, kjer se danes razpredajo samovoljna naselitvena področja vzdolž komunikacij in na obdelovalnih površinah, ki so zastrla prvotno krepko arhitektoniko vasi, so nekoč stale disciplinirane skupine maloštevilnih kmečkih dvorov v ohranjenem pokrajinskem okviru. Ni da bi se zgledovali ob izolaciji in nezaupljivosti, ki ju izžareva arhitekturna zasnova srednjeveških kmečkih dvorov; zamisel urejenosti in standardizacije stavbnih členov pa je vendar spodbudna; ob enakih elementih je bila dosežena z vključitvijo v naravno okolje motivična raznoličnost. Prav v tem so še vedno ustvarjalne spodbude, ki oplajajo naša sodobna prizadevanja, in ker zaupamo v naš čas, tudi ne bomo šli posnemat ali se celó postavljati po robu zakonitostim razvoja.

Naša razprava je imela dvojen namen: po temeljitem pregledu Kalanovega doma smo prodrli v zasnovo srednjeveškega kmečkega dvora, hkrati pa smo skušali odpreti pot doslej neznanim spodbudam, ki naj pomagajo pri prostorskem oblikovanju in vsesplošni regeneraciji naše kulturne pokrajine.

*

Grafična obdelava: Seminar za zgodovino arhitekture FAGG v Ljubljani.
Fotodokumentacija: Urbanistični institut SRS.

Résumé

LA MAISON DE LA FAMILLE KALAN A BUKOVICA DANS LA VALLEE DE SELCE (ENVIRONS DE ŠKOFJA LOKA)

Parmi les sept maisons, inscrites au cadastre le plus ancien, remontant à l'an 1291, il faut attribuer le premier rang à celle de la famille Kalan. En dépit des reconstructions et des additions ultérieures, les traces de l'ancienne répartition des pièces, des constructions et de leurs formes, dont l'origine remonte au moyen âge tardif, se sont conservées. Elles appartiennent à l'époque où, même à la campagne, à proximité des colonies urbaines, dans des conditions particulières de colonisation, des constructions massives mirent à s'imposer.

La répartition actuelle des pièces est dûe à un développement successif. Dans la partie située à l'extrême Ouest, le noyau le plus ancien s'est conservé. Construit au moyen âge, il est devenu, plus tard, le point de départ du développement ultérieur. La maison primitive du type étendu formait un angle rectangulaire avec la route. Son seul élément maçonné était le grenier à blé, conservé jusqu'à présent. Bientôt après avoir construit cette partie la plus ancienne, on a ajouté, du côté Ouest, la cuisine également maçonnée. La maison construite, josque-là, pour la plupart en bois, mit à se transformer en maison maçonnée. Tout en gardant l'ancienne orientation de style, ce que prouvent les fenêtres à frome gothique, on avait laissé écouler un intervalle dans la construction des deux éléments mentionnés. C'est ce qui s'ensuit de la partie de Nord-Ouest du grenier qui garde les mesures de la cuisine qu'on y avait ajoutée, en suivant des exemples pareils, et dont la façade a été élaboré. L'auteur est d'avis qu'à la partie occidentale du grenier on avait ajouté encore un vestibule ouvert.

Avant d'avoir subi la baroquisation, la cuisine a eu, vers l'Ouest, un autre élément architectural en saillie. Il fut écarté plus tard, lors de la régularisation de la route. La direction du développement architectural fut transposée selon les exigences de la chaussée; la maison mit à se développer le long de la route, c'est à dire parallèlement avec elle.

Dans l'étape suivante, on ajouta un élément architectural nouveau au mur méridional de l'édifice, élément qui fut écarté plus tard. On procédait à la construction du vestibule intérieur et essayait à formuler la conception primaire de la chambre de séjour. A partir de l'an 1772 — l'année est gravée dans le plafond en bois de la chambre de séjour — jusqu'aux derniers changements survenus vers la fin du 19e siècle, la maison de la famille Kalan eut sa forme définitive. Il est assez évident qu'il s'agit d'une architecture en croissance. Les besoins toujours plus considérables qu'imposait le niveau de la vie exigeait l'addition de nouveaux éléments architecturaux variés.

La reconstruction nous présente la maison de la famille Kalan avant la baroquisation avec tous les traits significatifs de la composition architecturale du moyen âge. Celle-ci se manifeste dans les parties du paysage exposées aux influences de l'architecture de style. Le visage du paysage culturel différait essentiellement de celui d'aujourd'hui, il était dans beaucoup d'égards différent de celui d'après la baroquisation universelle qui, peu à peu, pénétrait dans les villages les plus éloignés et n'épargnait que ceux des édifices de l'architecture élémentaire qui étaient à l'écart des courants de civilisation, ou étaient destinés à des buts expressément économiques ou bien servaient d'habitation aux plus pauvres habitants de la commune. L'âge baroque, surtout sa dernière époque, déterminée par l'impératrice Marie Thérèse, a créé la caractéristique maison à étage et allongée, au rythme régulier des fenêtres, à l'entrée accentuée au milieu et au motif prépondérant de l'horizontale. La maison rustique du moyen âge qui existait pendant tout le 16e et, en partie, au 17e siècle, est conçue, d'après

sa composition, sur l'addition d'éléments architecturaux et donne l'impression d'une structure rythmée, mais portant l'accent dominant sur des éléments à forme de tours, dont chacun est destiné à son propre but (grenier, logis), tandis que tout le reste ne surpasse pas le rez-de-chaussée et garde, d'après la composition, un rôle subordonné.

La Vallée de Selce recevait, au moyen âge tardif et beaucoup plus tard aussi, son caractère décisif des dominantes arrivant de la nature, de l'architecture et de la colonisation, toutes mutuellement équilibrées. Là où aujourd'hui des territoires de colonisation arbitraire avancent le long des voies de communocation et sur les terrains de cultivation, ayant voilé la robuste architectonique primaire du village, des groupements peu nombreux et disciplinés de maisons rustiques s'élevaient autrefois dans leur cadre naturel intact. Il ne faut, certes, pas suivre l'exemple de l'isolement et de la méfiance manifestés par la conception architecturale des maisons rustiques du moyen âge, mais les éléments de construction réguliers et standardises qu'on y avait employé sont, quand même, encourageants; par l'emploi d'éléments du même genre, tout en s'accomodant au cadre de la nature, on atteignait la variété des motifs. Et c'est là qu'on trouve, toujours encore, des impulsions créatives, aptes à enrichir nos efforts contemporains.

Le présent travail a envisagé un double but: par l'analyse détaillée de la maison Kalan, on est pénétré à la conception de la masion médiévale, mais en même temps, on a essayé de frayer le chemin à des impulsions jusque-là inconnues, impulsions appelées à soutenir la formation spaciale et la régénération universelle de notre paysage culturel.